

*здобувач кафедри української мови
Харківського національного
університету
імені В.Н. Каразіна*

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В НОВІТНІХ ПОШУКОВИХ ПАРАДИГМАХ

Сучасна українська термінологічна думка породжена «стрімким розвитком сучасної науки в Україні й світі, динамічною технократизацією щоденного життя» [9, с. 5]. Саме тому «з кінця XX ст. в українському термінознавстві набула особливої гостроти проблема термінологічного забезпечення нових галузей знань і сфер інтелектуальної діяльності, а також термінологічного посилення традиційних сфер» [9, с. 5]. За умови активного розвитку науки й техніки вже сформовані терміносистеми активно поповнюються новими одиницями, а це породжує потребу в новітніх комплексних дослідженнях різногалузевих термінологій.

Одне із важливих завдань термінознавчих студій полягає у з'ясуванні закономірностей становлення поняттєво-термінологічного апарату певної галузі, визначення її об'єкта та предмета, обґрунтування методичних прийомів і методологічних засад аналізу мовного матеріалу. Оглядові праці покликані не лише узагальнити дослідницькі напрями й підходи, а й визначити нові пошукові орієнтири, зумовлені новітніми тенденціями розвитку лінгвістичної думки. Серед такого типу праць в українському мовознавстві слід виділити ґрунтовні розвідки Л. Іващенко, Н. Яценко, Л. Туровської, у яких на широкому фактичному матеріалі розглянуто становлення різних дослідницьких парадигм у слов'янському термінознавстві (кінець XX – початок XXI ст.) [11; 12; 13].

Метою представленої статті є з'ясування сучасних лінгвістичних підходів до вивчення терміна загалом і правничого терміна зокрема на тлі слов'янського термінознавства.

Термінознавство як науковий дискурс початку XXI століття характеризується багатовекторними підходами до розуміння основних теоретичних принципів цієї дисципліни. Наразі її пошукова парадигма репрезентована кількома напрямками, зокрема функціональним, або традиційним, когнітивним і соціокогнітивним. Важливим видається їх розгляд у контексті слов'янських термінологічних шкіл у проекції на правничу термінологію.

На початку XXI століття новітніми підходами до вивчення термінології як науки й основних її засад є соціокогнітивне термінознавство, яке формується в межах когнітивно-дискурсивної парадигми та має витоки з бельгійської школи термінознавців, яку очолює Р. Теммерман. Як зауважує Т. Стасюк, «соціокогнітивне термінознавство – це напрям, альтернативний основним принципам логічного позитивізму, структуралізму, термінологічної школи О. Вюстера, радянської термінологічної школи, празької термінологічної школи й канадського напрямку в термінології – тих різних шкіл і напрямів, які належать до так званого «традиційного термінознавства» [15, с. 39]. Наукові праці членів групи свідчать, що сьогодні паралельно з теорією терміна розвивається новітня теорія фахової мови, яка живить першу й дає можливість вивчати термін у нових вимірах, і не лише його природу, а й процеси термінотворення, термінотворення та термінологічного менеджменту [15, с. 38].

Порівнюючи традиційне термінознавство й соціокогнітивне, Р. Теммерман наводить принципи останнього, які істотно відрізняються від традиційного тим, що соціокогнітивне термінознавство починається з одиниць розуміння. Основна одиниця соціокогнітивного термінознавства – одиниця розуміння (деякі одиниці розуміння можна сприймати в реальності, усі одиниці розуміння можна осягнути, усвідомити, зрозуміти свідомістю); терміни – це двигуни процесу розуміння, осягнення світу, оскільки вони поєднують нові етапи розуміння з попередніми; дефініція, за соціокогнітивним термінознавством, – це визначення одиниці розуміння; залежно від типу такої одиниці виявляється однозначність/багатозначність термінів; для досягнення розуміння терміна використовують також і синонімію [15, с. 40–41]; розуміння – це структурована подія, одиниця розуміння має інтракатегорійну й інтеркатегорійну структуру й функціонує в когнітивних моделях; синонімія й полісемія функціонують у термінології й важливі для динаміки розуміння терміна [15, с. 40].

В українському мовознавстві науковці працюють головним чином у рідній традиційній парадигмі термінознавства й досліджують спеціальну лексику в усталених наукових напрямках і аспектах, зокрема таких, як загальний, галузевий, типологічний, порівняльний, семасіологічний, ономасіологічний, історичний, функціональний. Разом із тим, як зазначає В. Іващенко, паралельно «формується новий підрозділ – когнітивне (когнітивно-дискурсивне) термінознавство, або, як його ще називають, когнітивно-комунікативне, чи гносеологічне, термінознавство, що, з одного боку, продовжує усталені традиції в царині теорії терміна, а з іншого – «набуває рис, притаманних сучасному етапові наукового пізнання, – міждисциплінарність (експансіонізм), відкритість, асистемність, поліпарадигмальність, антропоцентризм, синергетизм» [14, с. 48]. Загалом останніми роками термінознавство розвивається у взаємопов'язаних напрямках: з одного боку, це традиційне термінознавство, яке має багатолітню традицію й історію; з іншого – поява нетрадиційних поглядів на терміни як концепти, що оформилося в нову течію – когнітивне термінознавство.

Відмінними ознаками когнітивного термінознавства є поліпарадигмальність; розгляд термінології як відкритої системи; увага до асистемних явищ; синтез позицій різних шкіл і напрямів; залучення до аналізу термі-

ноодиниць, процесів формування термінопонять і механізмів термінотворення й системотворення міждисциплінарних програм, наукових концепцій і методів різних галузей знань; виокремлення ролі термінологічних одиниць у науковому пізнанні та мисленні; взаємодія мови науки та наукового пізнання; вивчення феномена наукового знання, його типології та форм репрезентації в ментальному просторі фахівця; розгляд когнітивного потенціалу термінопонять, що передбачає з'ясування того, у якому форматі наукового знання він здійснюватиметься [14, с. 48–49, 53]. Ці вихідні дослідницькі настанови реалізовано в працях О. Селіванової, О. Южакової, С. Стройкової, В. Калько, Н. Цимбал, Ю. Олещенко, Г. Ракшанової, О. Деменчук, М. Дзюби й інших. Під керівництвом професора О. Воробйової у 2012 р. створено Центр когнітивних і семіотичних студій, який об'єднав українських фахівців-когнітологів.

Незважаючи на значну кількість праць, проблемними залишаються питання впорядкованості термінологічних систем різних галузей знань, неусталеності окремих теоретичних понять. Фундаментальною проблемою новітнього термінознавства є «збереження балансу між національним та інтернаціональним, особливо в українській термінології», що «актуалізує проблему творення українськомовних еквівалентів до нових іншомовних термінів, особливо тих, які структурно (фонемним, морфемним складом) віддалені від типових українських» [9, с. 5–6]. Зазначене вище стосується й правничої термінології. У цій галузі термінознавства вироблені дослідницькі традиції (праці Н. Артикуцої [1; 2; 3; 4], Л. Боярової [5; 6; 7; 8], А. Токарської [12; 13] та ін.), що узгоджуються з напрямками розвитку слов'янської термінологічної думки.

Звернімо увагу на термінознавчі школи, які сформувалися в ближчому слов'янському просторі, зокрема українську, білоруську, російську та польську. Білоруське термінознавство представлене численними монографічними студіями та дисертаційними працями із загальних питань теорії терміна й правничої термінології (дослідники Л. Ковальова, В. Красней, Л. Мінакова (термінознавство); Г. Кулеш, С. Венедиктов, А. Каценко, В. Мороз, Т. Смольська, Л. Хришчанович, М. Буракова, Т. Пузевич, М. Антонюк (правнича термінологія). Білоруські мовознавці аналізують правничу термінологію в різних аспектах: історичному (Н. Паляшчук, Г. Кулеш, Р. Маладзьяшин); описовому (Г. Кулеш); словотвірному (В. Красней, В. Гусева, Ю. Лук'янюк), генетичному (М. Макаревич); парадигматичному (С. Аниськова); термінографічному (Г. Кулеш).

Традиційні підходи до вивчення терміна простежуються в роботах польських термінознавців. Однією з відмінних рис польського термінознавства є наявність дискусійних понять *мова законодавства* та *мова юристів* (*język prawny* і *język prawniczy*). Ці терміни ввів до вжитку Б. Врублевський (B. Wróblewski) у праці «*Język prawny i prawniczy*» (1948 р.) [19], продовжував розробляти З. Зембінський (Z. Ziemiński) (1974 р.) [18], а також Т. Гізберт-Студницький (T. Gizbert-Studnicki), Х. Курек (H. Kurek), М. Зелінський (M. Zieliński), В. Тумідальський (W. Tumidalski) та інші. Коло інтересів польських науковців становить історична термінологія (А. Зайда (A. Zajda), І. Щепанковська (I. Szczepankowska)); юрислінгвістика, або лінгвістика права (М. Собешевська (M. Sobieszewska), Є. Пенкош (J. Pieńkoś)); термінологічна лексикографія (С. Журовський (S. Żurowski)); структурно-формальний аналіз правових понять (М. Смолак (M. Smolak)); структурно-семантичний аспект (К. Гортіх-Міхалак, Й. Гжибек (K. Gortych-Michalak, J. Grzybek)); контрастивне термінознавство (Є. Міхальська (E. Michalska)).

У полі зору науковців перебуває експресія й оцінні конотації термінів кримінального права (К. Кенсичка (K. Kęsicka)); словотвірні особливості термінології трудового права (К. Северт (K. Siewert)); лексика нормативно-правових актів (А. Ходунь (A. Choduń)); граматичні властивості правничої термінології (М. Андрушкевич (M. Andruszkiewicz)); запозичення в субмові права (С. Лукша (S. Łuksha), П. Швенчицька (P. Świeścicka)); глотодактика (Й. Гжелак (J. Grzelak)); мова права (Р. Завлоцький (R. Zawłocki)).

У польському мовознавстві, як зазначає О. Дуфенюк, переклад правових норм є основою дослідження законодавства [10, с. 324]. Найбільш знаними польськими науковцями теорії перекладу субмови права є Б. Врублевський, Т. Гізберт-Студницький, М. Зелінський, З. Зембінський, Д. Кежковська, Й. Кживда, Г. Ойцевич, Є. Пенкош, Я. Познанський, Б. Халас (B. Wróblewski, T. Gizbert-Studnicki, M. Zieliński, Z. Ziemiński, D. Kierzkowska, J. Krzywda, G. Ojcewicz, J. Pieńkoś, J. Poznański, B. Hałas). В останнє десятиліття їхнє коло розширилося завдяки працям Е. Кошчалковської-Оконської (E. Kościalkowska-Okońska), Й. Любохи-Круглік (J. Lubocha-Kruglik), П. Козанецької (P. Kozanecka), П. Новак-Корч (P. Nowak-Korcz) та інших.

Польське термінознавство має ще одну визначальну рису: правничу термінологію здебільшого студіюють правники (Б. Врублевський, З. Зембінський, М. Зелінський, Т. Гізберт-Студницький, Р. Завлоцький). Лише в останні десятиліття до них активно долучаються мовознавці (К. Гортіх-Міхалак, Й. Гжибек, Є. Міхальська, К. Кенсичка, К. Северт та ін.), що зумовило розгляд суто лінгвістичних питань правничої термінології, зокрема лексичного складу, проблем запозичення, граматичних особливостей субмови права, полісемії правничих термінів, явища деривації.

Широким корпусом термінологічних робіт відзначається російське мовознавство. Ці студії виконані в межах традиційного термінознавства, що демонструють насамперед дослідження правничої термінології, зокрема численні дисертаційні праці таких дослідників, як Є. Єршова (термінологія кримінального права, лексико-семантичний і функціональний аспекти), Л. Голиков (термінологія кримінального права, історичний аспект), Н. Смирнова (цивільне й адміністративне право, історичний аспект), Л. Колесникова (термінологія міжнародного приватного права), Н. Бондарева (термінологія кримінального права), С. Шевченко (термінологія цивільного права, порівняльний аспект), І. Іванівська (термінологія податкового права в зіставленні російської й англійської мов). У цілому відзначимо особливу увагу російських науковців до загальнотеоретичних питань термінознавства, історичного та порівняльного аспектів. Дослідження термінологічних полів галузей юридичної термінології загалом зосереджене на публічних галузях права.

Українському термінознавству, зокрема в царині правничої термінології, властивий традиційний підхід в описі корпусу фахової лексики. Протягом останніх десятиріч з'явилася низка праць, присвячених правничій термінології, серед яких слід назвати розвідки таких науковців, як Н. Артикуца, Ю. Прадід (теоретичний аспект правничої лексики), М. Паночко, М. Панько, О. Каленюк, О. Чмир (історичний аспект вивчення юридичної термінології), М. Вербенец, Н. Трач (історичний і функціональний аспекти), С. Кравченко, В. Демченко, М. Леоненко, І. Кочан, А. Токарська (культура юридичної мови), С. Толста (структурно-семантичний аспект), Г. Онуфрієнко, І. Гумовська (словотвірні й структурні характеристики), О. Білоусова (граматичні особливості мови права).

Значну увагу українські термінологи приділяють зіставному аналізу терміносистем різних мов (О. Баланаєва (словотвірний, структурно-семантичний аспекти на матеріалі російської, української, німецької термінологій), А. Ляшук (семантична структура юридичних термінів української й англійської мов), І. Гумовська (англійська юридична термінологія в українських юридичних текстах), Г. Сергєєва (англомовні запозичення в українській правничій терміносистемі), О. Шаблій (міжмовна омонімія в юридичних терміносистемах німецької й української мов), В. Сніцар (термінологія кримінального права на матеріалі сучасного британського й українського юридичних дискурсів), Н. Курах (сучасні тексти кримінального та сімейного права німецької й української фахових мов у зіставленні)).

Мовознавці активно студіюють терміносистеми окремих галузей права, зокрема конституційного (І. Фаріон, П. Луньо (історичний аспект)), кримінально-процесуального (Н. Руколянська, Б. Стецюк), кримінального (Л. Гапонова, Л. Василькова, В. Радецька), цивільного (М. Шевченко, Р. Монастирська), фінансового (О. Шпильківська), спортивного (І. Процик), а також термінологію цивільного захисту (О. Кучеренко), судово-медичну термінологію (Т. Лепеха), юридичну лексику судових промов адвоката й прокурора (Доу Кеюнь), судову термінологію (І. Ковтун).

Активно вивчають юридичну термінологію такі українські правники: І. Усенко, П. Балтаджи, О. Кушнарьова (уніфікація та стандартизація юридичної термінології), С. Кравченко, М. Любченко, С. Головатий, С. Зархіна (загальна характеристика мови законодавства), О. Каленюк, Д. Любченко (діахронічний підхід), К. Трихліб (контрастивний аспект, українська та європейська загальноправова термінологія), Л. Чулінда, Н. Сатохіна, Т. Дудаш, В. Карабань (герменевтичний аспект), В. Радецька (мова криміналістики), М. Богословська (термінологія судової експертизи).

Отже, акцентуємо увагу на тому, що термінознавство XXI століття – це стратегія багатоаспектного вивчення термінів у поєднанні традиційного та когнітивного підходів. Соціокогнітивний підхід до розуміння терміна перебуває на стадії теоретичного оформлення. Правнича термінологія є відкритою системою, потреба регулювання нових форм правовідносин зумовлює появу численних термінів, зокрема й сімейного права. Термінологія сімейного права як цілісний формант спеціальної лексики потребує системного різноаспектного аналізу з урахуванням історичних етапів її формування та сучасних тенденцій розвитку, що становить перспективу подальших студій.

Література:

1. Артикуца Н. Мова права і юридична термінологія: навчальний посібник. 2-ге вид., змін. і доп. К.: Стілоос, 2004. 277 с.
2. Артикуца Н. Культура правотворчості і мова. Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки. 2008. Т. 77. С. 45–50.
3. Артикуца Н. Законодавчі терміни та їх визначення. Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки. 2009. Т. 90. С. 39–44.
4. Артикуца Н. Методичний інструментарій юридичного термінознавства. Наукові записки НаУКМА: Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 53–59.
5. Боярова Л. Динамічна теорія норми в сучасній термінології. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. / відп. ред. Л. Симоненко. Київ: КНЕУ, 2007. Вип. VII. С. 43–47.
6. Боярова Л. Словникова кодифікація і термінологічна норма (90-і роки ХХ століття – початок ХХІ століття). Українське мовознавство: міжвід. наук. зб. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. Вип. 38. С. 21–29.
7. Боярова Л. Українська термінологія і мовна політика. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Флоріант», 2006. Т. X. С. 187–195.
8. Боярова Л. Імперативні та диспозитивні норми в українській термінології: моделі динаміки. Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: матеріали Міжнародної наукової конференції (Рівне, 15–16 вересня 2016 р.) / відп. ред. Л. Малевич. Рівне: НУВГП, 2016. С. 43–49. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/4821/>.
9. Гриценко П. Сьогодення українського термінознавства. Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / відп. ред. В. Іващенко. К.: ІУМ НАНУ, 2011. Вип. 1. С. 5–6.
10. Дуфенюк О. Стратегія перекладу польського правового тексту на прикладі термінології кримінального процесу. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 1. С. 324–332.
11. Іващенко В., Яценко Н. Галузеве слов'янське термінознавство функціональної дослідницької парадигми кінця ХХ – початку ХХІ століть. Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць / відп. ред. В. Іващенко. К.: ІУМ НАНУ, 2013. Вип. IX. 232 с.
12. Іващенко В., Туровська Л., Казиминова І., Яценко Н. Загальне слов'янське термінознавство: основні напрями досліджень. Слов'янські обрії: Доповіді XV Міжнародного з'їзду славістів (м. Мінськ, 2013 р.) / НАН України, Укр. ком. Славістів, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. К., 2013. Вип. 6, ч. 1: Мовознавство. С. 225–244.
13. Іващенко В., Туровська Л. Слов'янське зіставне, порівняльне і типологічне термінознавство кінця ХХ – початку ХХІ століть. Мовознавство. 2014. № 2. С. 24–43.

14. Іващенко В. Когнітивне термінознавство: перспективи розвитку. Термінологічний вісник: збірник наукових праць / відп. ред. В. Іващенко. К.: ІУМ НАНУ, 2013. Вип. 1. С. 47–54.
15. Стасюк Т. Нові тенденції розвитку: здобутки міжнародної наукової групи Р. Теммерман. Термінологічний вісник: збірник наукових праць / відп. ред. В. Іващенко. К.: ІУМ НАНУ, 2013. Вип. 2(1). С. 38–49.
16. Токарська А. Довідник із фахового мовлення для працівників правоохоронних органів; Львів. юрид. ін-т МВС України. 2-е вид., випр. і допов. Львів: ПАІС, 2004. 138 с.
17. Токарська А. Комунікативна стратегія законотворчої і законодавчої діяльності: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 244 с.
18. Ziemiński Z. Le langage du droit et le langage juridique: les critères de leur discernement, „Archives de philosophie du droit” 1974. S. 25–31.
19. Wróblewski B. Język prawny i prawniczy, Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Prawniczej Nr 3. Kraków 1948. Str. 184. URL: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=38570&from=publication>.

Анотація

Г. УС. УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В НОВІТНІХ ПОШУКОВИХ ПАРАДИГМАХ

У статті досліджено сучасні лінгвістичні тенденції, що сформувалися в термінознавстві, у їх проєкції на мову права. Відзначено новітні підходи до вивчення терміна, характерні для різних термінологічних шкіл. Зосереджено увагу на головних підходах української термінознавчої школи, які полягають у поєднанні традиційного та когнітивного термінознавства. Проведено аналіз досліджень правничої термінології й акцентовано увагу на термінології сімейного права, яка є найменш дослідженою та потребує комплексного вивчення.

Ключові слова: термінознавство, традиційне термінознавство, когнітивне термінознавство, соціокогнітивне термінознавство, термін, правничий термін, термінологія сімейного права.

Анотация

А. УС. УКРАИНСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В НОВЕЙШИХ ПОИСКОВЫХ ПАРАДИГМАХ

В статье исследованы современные лингвистические тенденции, которые сформировались в терминоведении, в их проекции на язык права. Отмечены новейшие подходы к изучению термина, характерные для разных терминологических школ. Обращается внимание на главные подходы украинской терминологической школы, которые заключаются в сочетании традиционного и когнитивного терминоведения. Проведен анализ исследований юридической терминологии, акцентировано внимание на терминологии семейного права, которая менее исследована и нуждается в комплексном изучении.

Ключевые слова: терминоведение, традиционное терминоведение, когнитивное терминоведение, социокогнитивное терминоведение, термин, юридический термин, терминология семейного права.

Summary

G. US. UKRAINIAN FAMILY LAW TERMS IN MODERN LINGUISTIC TENDENCIES

The paper analyzes modern linguistic tendencies, which formed in terminology studies, in their projection on legal language. Registered that the newest approach of study a term, which are characteristic to different terminological school. Formulated the main approaches of Ukrainian terminological schools, which conclude with combination traditional and cognitive terminology studies. The author describes researches of law terms and accented attention of terminology of family law, which is less researched and is needed complex study.

Key words: terminology studies, traditional terminology studies, cognitive terminology studies, sociocognitive terminology studies, term, law term, family law terms.